

ЛАНДШАФТНА АРХІТЕКТУРА І МОРФОЛОГІЯ

Досліджуються загальнометодологічні питання, що стосуються морфології в ландшафтному мистецтві, аналізуються основні принципи досліджуваного явища, виявляються проблемні питання та їх вирішення.

Ключові слова: морфологія, ландшафтна архітектура, ландшафтне мистецтво, садове мистецтво.

Рассматриваются общеметодологические вопросы, касающиеся морфологии в ландшафтном искусстве, анализируются основные принципы исследуемого явления, выявляются проблемные вопросы и их решения.

Ключевые слова: морфология, ландшафтная архитектура, ландшафтное искусство, садовое искусство.

The article deals with the general methodological issues concerning the morphology in the landscape art. The author analyses basic principles of the given phenomenon and reveals the problem questions and their solution.

Key words: morphology, landscape, architecture, garden-park art.

Актуальність проблеми полягає в аналізі та вивченні назв і термінів, що використовують у сфері ландшафтного мистецтва, зокрема в ландшафтному плануванні, ландшафтній архітектурі, ландшафтному дизайні. У сучасному ландшафтному мистецтві виник безпосередній зв'язок між суміжними напрямками діяльності, такими як: екологія, біологія, архітектура, економіка, рослинництво й інші. Усе це потребує професійної конкретики щодо термінології, пов'язаної з усіма сферами творчої діяльності фахівця. Ця проблема зумовлена, в першу чергу, сучасними змінами у сфері ландшафтного дизайну, ландшафтної архітектури й садово-паркового мистецтва загалом та потребує професійного вирішення на всіх напрямках їх розвитку.

Світове садово-паркове мистецтво — безцінна скарбниця хudoжньої культури народу, що через дивовижні пейзажі природи впродовж багатьох століть звеличує славетну історію культур. Садово-паркові об'єкти України є відтворенням складної історичної долі українського народу. Питання відновлення та формування ландшафтного середовища залишається одним з актуальних нині і потребує принципового вирішення.

Метою статті є дослідження питань морфології в ландшафтному мистецтві.

Мистецтво ландшафту України пройшло величезний історичний шлях свого зародження, випробування і становлення. Ба-

гато садів і парків, що збереглися, набули статусу пам'яток архітектури, національних і природних заповідників. Завдяки високому професіоналізмові, художній майстерності та небайдужості до витворів українського мистецтва окремі з них стали взірцями українського й світового садово-паркового мистецтва [1].

Історичний досвід розвитку садового мистецтва розглядався в працях І. О. Богової, А. П. Вергунова, В. А. Горохова, А. Д. Жирнова, М. С. Залеської, І. Д. Родичкіна, І. А. Косаревського та ін.

Садове мистецтво формувалося впродовж кількох тисячоліть. Воно розвивалося одночасно з іншими видами мистецтва — живописом, скульптурою, музикою, літературою. У садово-парковому мистецтві старовини набули втілення досягнення дендрології (декоративного садівництва), архітектурної й інженерної майстерності (будівництва та іригації) кожної епохи. Цікаві знахідки закріплювалися як різноманітні прийоми, котрі систематизувалися й склалися в естетичні та технологічні принципи формування великих ландшафтів, котрі назвали «садами» [2].

У досліджуваній сфері творчої діяльності існувала кількість назв, якими її називали фахівці в різні часи. Найживучішими виявилися назви — озеленення міст і ландшафтна архітектура, але в останні роки все більшого визнання набуває термін «ландшафтна архітектура». Уперше цей термін введено в 1860 р. Фредеріком Лесем Олмстедом у роботах зі створення Йоселітського національного парку в США і в ті роки він зазнавав значної критики. Так, Вільям Чарльз Клевеланд (1814-1900), який належав до того ж покоління, писав: «Термін ландшафтна архітектура викликає заперечення та існує тільки як образний і виразний засіб для визначення цього мистецтва... Я протестую, використовую його, як засіб, щоб мене зрозуміли, через відсутність дотепнішого терміна... Я вірю, в середині узагальнених меж, він матиме назву, гідну свого стану» [2, 3].

Нині в США ландшафтний архітектор — фахівець широкого профілю, який має знання зі сфери архітектури, екології, рослинництва, на здобуття яких необхідно близько 12 років. У нашій країні питання розуміється прямолінійніше. Незважаючи на те, що ми підписали документ, який визнає «Міжнародний стандарт на професії», в якому поряд з архітектурою та містобудівництвом чітко визначений як самостійний напрям ландшафтна архітектура, у нас цієї професії ще не існує. Щодо архітектурних факультетів, там на вивчення курсу ландшафтної архітектури відведено 35-40 годин. Більшість сучасних архітекторів вважає, що кожний з них може вирішувати питання ландшафт-

ної архітектури без спеціальних знань з дендрології, композиції тощо [4].

Якщо деякі видатні фахівці дійсно можуть знати всі напрями архітектури, то на звичайному рівні будь-які незрозумілості завдають чималі шкоди. Так, словосполучення «ландшафтна архітектура» передбачає, що фахівець, який вирішує питання цієї сфери творчої діяльності, повинен бути обов'язково архітектором.

Зразком класичної архітектури є новий тип парку культури і відпочинку (ПКіВ). На жаль, за останні 70 років у нас тільки такі парки і створювали. Лише в останні роки почали реставрувати стародавні сади-парки, більшість з яких на цей час уже знищені. Їх головним багатством були дивовижні пейзажі, яких майже зовсім немає в більшості сучасних парків культури і відпочинку [4. с. 5].

Україна велика за площею і в сучасних містах 50% території — зелені насадження. Так чому ж спостерігається таке зневажливе ставлення до професії, коли замість професіоналів-озеленювачів працюють лісники й агрономи, а замість ландшафтних архітекторів — архітектори. Напевно, це сталося тільки тому, що вони не навчилися сприймати діяльність як мистецтво, відмовилися від досвіду поколінь, утратили навіть семантику термінів.

Водночас детальний аналіз засвідчує, що багато термінів склалися історично і мають певний смисл. Наприклад, озеленення міст як термін виник в епоху капіталізму у зв'язку з необхідністю поліпшення санітарно-гігієнічного стану великих міст, коли масово збільшується кількість зелених насаджень. Цей термін не уточнює їх категорій і означає процес їх кількісного збільшення, а тому дуже неоднозначний. Це всі види посадок у містах — вуличні, паркові, захисні й інші. Цей термін за своєю семантикою аналогічний терміну будівництва. Але ж збудувати можна і храм, і сарай [5].

Якщо говорити не тільки про озеленення міст, а в цілому про озеленення населених пунктів, то зеленими насадженнями можна вважати і насадження в стародавніх храмах Єгипту. Адже в цих посадках було мало художнього — просто уздовж доріжок висаджували рядки різних рослин — плодкових і декоративних. Поняття краси та користі тоді не розмежовувалися. Таким чином, їх зміст утилітарно практичний, який має відношення до користі, а не до мистецтва, містить у собі всі прийоми лісництва.

Дуже виразно процес естетизації відобразив Е. Каган. Спочатку людина прикрашала себе, тобто своє тіло, потім одяг тощо. Нині актуалізується питання естетизації всього оточуючого

середовища життя людини, що ми їй відобразили, дещо доповнивши схему професора Е. Кагана. Вона засвідчує, що за естетизацією житла з його архітектурним середовищем починається епоха естетизації всього оточуючого людину ландшафту. Таким чином, усі ми є свідками зародження складного, розгалуженого та багатогранного мистецтва, що має, як і будь-яке велике мистецтво, різні роди, жанри, стилі та ін. [6].

Культура Китаю і Японії з давніх часів була близькою до природи завдяки релігійним поглядам, які одухотворяли її. Тому в них розвинулося мистецтво живого пейзажу. Говорячи про пейзаж, необхідно зазначити, що це, в першу чергу, об'ємно-просторова композиція, в якій переважають природні елементи. Вона складається із системи видів. На відміну від пейзажів, вид являє собою композицію, яка сприймається з однієї точки або напрямку, а один пейзаж — з різних напрямків, оскільки складається із системи видів.

У європейському мистецтві розуміння природної краси і пейзажу прийшло набагато пізніше зі Сходу, після тривалого розвитку до самої епохи Відродження, яка настала в XIV–XV ст. До того розвиток декоративного садівництва був пов'язаний з архітектурою. Перші сади в храмах були архітектурними садами. Архітектура диктувала їх зовнішню форму, розмір, пропорції і проникала в сад у середину, крізь його планування та споруди, що вносило штучність. Це сади Єгипту, Межіріччя, Стародавньої Греції, Криму тощо. Рельєф, вода і самі рослини перетворювалися на поєднання площин, ліній і штучних форм. Ботаніки, у свою чергу, почали виводити або відбирати в природі і розмножувати різноманітні декоративні форми рослин [6, 7].

Увесь цей напрям слід називати декоративним садівництвом, прийоми якого могли входити як до суто архітектурних ансамблів, так і вплітатися в природні пейзажі. Історія європейських парків і садів — це, по суті, історія розвитку декоративного садівництва — садово-паркового мистецтва, котре весь час перебувало під впливом архітектури.

Для садового мистецтва характерне застосування не лише штучних форм рослин, а й штучність у засобах їх планування розміщення на таких відстанях, які унеможливають їх композиційний зв'язок. Вони зростають немовби окремо одне від одного, що потребує постійного догляду. У процесі такого догляду і було знайдено вміння надавати рослинам через стрижку будь-яких форм — дістало назву топіарного мистецтва, яке слід вважати особливим жанром декоративного садівництва. Подібним чином створювалися також килимові квітники, що являють собою ще

один жанр. Тоді ж виник жанр алейних посадок дерев і боскети, які стали основою композиції більшості садів.

Розглянемо тему морфологічної класифікації цього мистецтва в історичній послідовності. Тому необхідно розглянути її теоретичну основу, яка дуже дотепно розроблена в книзі Е. Кагана.

Так, основою виокремлення видів мистецтва є виразні можливості матеріалу, який слугує його основою. Як зазначалося, основа садово-паркового мистецтва — рослинний матеріал, що дуже відрізняє це мистецтво від архітектури, основою якої є будівництво [8].

Морфологічною категорією, що характеризується модифікацією одного виду мистецтва під впливом іншого, є «рід». Вище ми охарактеризували «рід», як декоративне садівництво стародавніх часів, яке дуже розвинулося в Європі. Жанр означає модифікацію структури виду, яка, на відміну від «роду», зумовлюється внутрішніми причинами, що можуть мати особливості пізнавального, оціночного, перетворювального та знакового характеру мистецтва.

У Європі виник і розвинувся спочатку не вид, а «рід» садово-паркового мистецтва — це декоративне садівництво, а в Китаї та Японії пейзажне мистецтво виникло безпосередньо із садівництва.

Лише на початку XV ст., коли Ф. Бекон сформулював ідею створення пейзажного парку у своїх працях «Новий Органон або дійсні вказівки для тлумачення природи» (1620 р.) та «Нова Атлантида» (1623 р.), ціла плеяда теоретиків і практиків утворили англійську школу садово-паркового мистецтва. Виник пейзажний або англійський стиль, який перетнув межі Англії, увійшов до Франції та інших країн Європи.

У пейзажному мистецтві можливі різновиди, роди, жанри. Наприклад, усе те, що в геоботанічній науці називається типами ландшафту, при художньому відображенні і відтворенні в пейзажному мистецтві необхідно відносити до однойменних жанрів. Наприклад, жанри — лісового, степового, озерного, гірського й інших пейзажів.

У ботанічних садах широко застосовують такі жанри, як садок бузку, розарій, пінетум, дендрарій, садок витких рослин, садок безперервного квітання, ландшафтний квітник та інші. У Японії були створені такі жанри, як екібана та бансаї [8, 9].

Із розвитком міст ускладнилася їх структура. Сучасне місто являє собою надзвичайно складний штучний ландшафт. У цьому ландшафті неймовірним чином поєдналися житлові структури, пов'язані транспортними та пішохідними артеріями. Це надзвичайно погіршило їх екологічний стан, що змусило архітекто-

рів і містобудівників зважати на екологію. Екологічний напрям в архітектурі і містобудівництві дістав назву ландшафтної архітектури, яка зумовлюється «завданням створення екологічно чистого, здорового, естетичноповноцінного середовища для мешкання та виробничої діяльності людини, а також збереження біосфери». Серцевиною ландшафтної архітектури є озеленення населених міст, яке в сучасному місті являє собою складну систему озеленення міських, зовнішніх і сільських населених місць [8, 9].

Озеленені території утворюють у плані міста складні структури, які складаються із зелених територій, що відрізняються розміром, призначенням і їх внутрішньою організацією. Такі різні за формою і змістом ландшафтні території, як сквери, бульвари, міські площі тощо, з точки зору мистецтвознавства, мають належати до різних жанрів ландшафтної архітектури, а не до садівництва.

Найбільшими зеленими територіями в містах є парки. Це дуже складні за структурою художні утворення, які являють собою синтез пейзажного мистецтва, ландшафтної архітектури й власної архітектури. У цьому синтезі можуть бути й твори інших видів мистецтва.

Порівнюючи садово-паркове мистецтво і ландшафтну архітектуру, слід відзначити важливу роль кожного в цій системі. Ландшафтна архітектура — це, по суті, містобудівництво із залученням природних засобів, пристосованих до підвищеного тиску.

Сучасні великі парки можуть мати дуже складні структури. Це взагалі твори синтезу мистецтва, до яких належать, як складові, не лише різні елементи природного та штучного ландшафту, а й цілі пейзажі або архітектурні споруди різних стилів і жанрів. Забезпечення художньої єдності потребує великих умінь і знань [9].

Ландшафтна архітектура та ландшафтний дизайн нині поєднуються в ландшафтне мистецтво. Спеціаліста, котрий опанував це мистецтво, слід називати художником ландшафту, той, хто опанував садово-паркове мистецтво — ландшафтним садівником, а спеціаліста з ландшафтної архітектури — ландшафтним архітектором.

Підсумовуючи, слід зазначити, що сучасне ландшафтне мистецтво потребує чіткого морфологічного тлумачення, що надасть можливість логічно вирішити проблеми архітектури, ландшафтної архітектури й ландшафтного мистецтва взагалі.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці чіткої системи морфологічного тлумачення щодо термінології ландшафтного мистецтва.

Список літератури

1. Архітектурне проектування. Садово-паркове проектування : метод і вказівки до виконання курс. проекту / уклад. Н. Н. Абрамова, Т. Ю. Гносова, І. М. Седак. — К., 2002. — С. 63–69
2. Архитектура и антропософия / сост. и отв. ред. А. Соколова — К., 2001. — С. 44–56
3. Буров А. І. Естетична суттєвість мистецтва / А. І. Буров. — М. : Наука, 1956. — С. 53–57
4. Воскресенський І. Н. Ландшафтна архітектура і остаточний підхід. / І. Н. Воскресенський. Бюлл. Ландшафтна архітектура. — №1. — 1990. — С. 20–34
5. Залевський А. І. Значення ландшафтного мистецтва. / А. І. Залевський // Вісн. с.-г науки. — М. : Агропромиздат, 1989. — С. 20–25.
6. Залевський А.І. Від утилітарного саду до ландшафтного мистецтва / А. І. Залевський. бюлл. Ландшафтна архітектура, М., 1990. — С. 19–24
7. Каган М. С. Морфологія мистецтва / М. С. Каган. — Л. : Мистецтво, 1972. — С. 60–80
8. Лихачев Д. С. Поезія садів / Д. С. Лихачев. — Л. : Мистецтво, 1983. — С. 21–64
9. Машинський В. Л. Предмет та зміст ландшафтної архітектури / В. Л. Машинський // Бюлл. Ландшафтна архітектура. — М., 1990. — С. 17–36

Надійшла до редколегії 25.02.2010 р.